

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДЛЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО ФЛОТУ НА ХЕРСОНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано проблему становлення й розвитку системи професійної морської освіти на Херсонщині в другій половині ХІХ століття – на початку 1920-х років. З'ясовано стан наукової розробки аналізованої проблеми історичній науці. Матеріал статті репрезентує історичний дискурс розвитку морської освіти на Херсонщині в кін. ХІХ ст., досліджено специфіку підготовки фахівців флоту в історичній площині, а саме в період фундації морської освіти – у кінці ХІХ ст. Акцентовано увагу на чинниках, що впливають на формування особистості майбутнього фахівця морської галузі. Досліджено низку факторів, що корегують цей процес, оскільки одним із таких є навчання у морських закладах освіти, то в матеріалі статті приділено увагу засобам морально-естетичного, фізичного, культурного, релігійного розвитку, які були визначальними в процесі підготовки моряків. У публікації наведено архівні матеріали, які підтверджують проаналізовані нами чинники.

Окрему увагу приділено джерельній базі дослідження, засобом якої відтворено образ становлення морської освіти на теренах Херсонщини

Ключові слова: морська професійна освіта, фахівці флоту, формування особистості моряка, фактори впливу, джерельна база, архівні колекції, регіональні проблеми морської освіти.

Розвиток України як самостійної держави спричинив кардинальні зміни у суспільному житті, відкрив можливість її входження у світовий геополітичний простір, що зумовило перегляд характеру функціонування всіх соціальних інститутів, включаючи і систему професійної освіти. Актуальність дослідження полягає в необхідності цілісного уявлення про структуру професійної підготовки кадрів у периферійних містах і містечках Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ століття і зокрема на Херсонщині. Означені хронологічні межі стали предметом нашої наукової уваги у зв'язку з тим, що саме в цей час відбувалися зміни в процесі становленні морської освіти на Херсонщині, що кардинально вплинули на подальший її розвиток.

Оскільки, на зламі ХХ і ХХІ століть професійна освіта опинилася в стані багатогранної системної кризи, чим привернула до себе увагу вітчизняної історичної думки, то накопичений досвід професійного навчання і виховання підростаючих поколінь різноманітними навчальними закладами професійного профілю є багато в чому повчальним для

осмислення минулого досвіду та запровадження нових форм і методів навчання, врахування процесів адаптації молоді до умов сучасних ринкових відносин.

Аналіз наукових досліджень сучасної української історіографії дає підстави для твердження наступного: проблема становлення й розвитку морської освіти на теренах Херсонщини, зокрема у другій половині ХІХ ст. – на поч. 1920-х рр. характеризується науковою багатогранністю. Її еволюція супроводжується розробкою не лише загальноукраїнської проблематики, а й осмисленням минулщини окремих регіонів. І це не випадково. «В історії України регіональний фактор виявив себе як надзвичайно стійкий і сильний. Його вплив відчувався протягом багатьох століть. ... Вплив регіонального фактора все ще відчувається сьогодні і, без сумніву, буде помітним досить довго. Комплексне дослідження цього фактора є необхідною передумовою відтворення історії України у цілому» [15, с. 7].

Образ морської освіти на Херсонщині можемо відтворити засобом аналізу науко-

вих досліджень та через архівні й приватні колекції. На початку ХХ століття з'являються дослідження, автори яких намагалися не лише описати, а й визначити місце морських училищ і шкіл Південної України в загально-імперській системі підготовки фахівців для флоту. Зокрема, С. Огородніков [14] звернув увагу на історію морських навчальних закладів України, вперше охарактеризував спеціалізацію морських училищ, а також частково розкрив механізми управління й фінансування навчальних закладів.

Плідними у дослідженні професійної освіти в Російській імперії загалом і на Херсонщині зокрема стали роки після революції 1905-1907 років [12; 13]. Напередодні Першої світової війни вийшла друком робота В. Виноградова [11], в якій він здійснив спробу простежити історію розвитку в Російській імперії навчальних закладів із підготовки фахівців для комерційного флоту. Значний акцент автор зробив на вивченні політики уряду, відповідних міністерств і відомств стосовно формування системи торговельно-морехідних навчальних закладів та управління ними.

Характерною особливістю міжреволюційного періоду (1907-1917 рр.) була активізація дослідницьких зусиль з вивчення досвіду розгортання професійної освіти у пореформеній Росії [12;13]. Така активність сприяла тому, що громадськість і урядовці більше уваги почали приділяти питанням загальної освіти населення і професійної підготовки зокрема.

Своєю чергою, дослідження А. Вейнберга відображає особливості роботи Херсонського училища торговельного мореплавання. Автор зосередив увагу на питаннях становлення і розвитку навчального закладу, його діяльності в умовах недостатнього фінансування і відсутності кваліфікованих викладачів. Робота написана сучасником подій, тому є однією з важливих публікацій, що використані при написанні нашого дослідження [10].

Історіографічний огляд проблеми розвитку професійної освіти в Російській імперії загалом і на Херсонщині, зокрема, дає підстави зробити висновок, що досліджувана нами проблема знайшла певне відображення в історичній, педагогічній та економічній науках. Разом із тим, виокремлюються проблеми, які вивчені не в повному обсязі. Тут

відмічаємо як загальні проблеми морської професійної освіти, так і регіональні особливості її розвитку.

У зв'язку з означеним метою дослідження є аналіз проблеми становлення й розвитку системи професійної морської освіти на Херсонщині у другій половині ХІХ ст. – початку 1920-х років. Сформульована мета вплинула на постановку наступних завдань: з'ясувати стан наукової розробки аналізованої проблеми й дати характеристику джерелам; дослідити становлення і розвиток системи професійної морської освіти на Херсонщині у другій половині ХІХ ст. – на початку 1920-х років;

Джерельна база дослідження включає в себе розлоге коло архівних та опублікованих документів, різноманіття яких дозволяє докладно і під різним кутом зору розглянути одну з важливих складових освіти Херсонщини – історію морської освіти. Характер роботи визначив основні групи використаних джерел. Найбільшу значимість мають архівні документи, які вводяться до наукового обігу. Головним чином, це первинні матеріали Державного архіву Херсонської області, Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Одеської області.

Досліджено цілий комплекс документальних джерел діловодного характеру, які розкривають різні сторони організації і діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також професійних навчальних закладів.

Ключову роль у розкритті теми відіграли документи і матеріали Державного архіву Херсонської області. Це пояснюється тією обставиною, що важливий набір джерел стосовно історії зародження і розвитку професійної освіти міститься саме в фондах Державного архіву Херсонської області та частково Державного архіву Миколаївської області й Державного архіву Одеської області.

Незаперечним є те, що найбільш репрезентативною групою джерел, задіяних у ході роботи над дослідженням, виступає діловодна документація, значна частина якої була почерпнута автором із фондів ДАХО. Вагомий обсяг матеріалів поточної документації складають накази, циркуляри, службове листування, відношення, рапорти, доповідні, клопотання, звіти та інші документи, зміст

яких пов'язаний із заснуванням і реорганізацією навчальних закладів та організаційним етапом їх діяльності.

У результаті аналізу ґрунтовної джерельної бази в контексті досліджуваної проблеми було з'ясовано низку відомостей щодо розвитку морської освіти: у Херсоні морехідні класи другого розряду за положенням 1867 року були відкриті 25 червня 1872 року з відділенням суднобудування [2, арк. 41], а в 1879 році переведені у третій розряд. Їх заснуванню необхідно завдячувати Херсонському міському товариству, яке за дієвої участі Херсонського міського голови В.Г. Терещенка ініціювало цю справу. Спочатку класи функціонували на пожертви різних установ і осіб, що впорядкували приміщення меблями і необхідною літературою. Крім того, було асигновано на їх утримання 1605 рублів щорічно, а Херсонське губернське земство додало 1000 рублів на рік. Уряд на утримання класів виділяв 2000 рублів щорічно, відповідно загальна сума на утримання складала 4605 рублів. На 1 січня 1895 року в старших класах навчалося 16, середніх 22 і в молодших 29 слухачів. Окрім фахових предметів, значна увага приділялася викладанню російської, французької й англійської мови [4 арк. 18; 5, арк. 1-2].

Цікавим видається «Іменний список викладачів», які працювали у школі в 1886 році: «Завідуючий класами капітан-лейтенант Дмитро Іванович Дабіч закінчив курси в морському кадетському корпусі, оклад 1550 руб., дворянин, росіянин, православний. Викладачі: шкіпер каботажного і штурман далекого плавання Олексій Васильович Калюжний, закінчив морехідні класи у Херсоні, оклад 800 руб., міщанин, росіянин, православний; шкіпер каботажного і штурман далекого плавання Михайло Сафронович Хоминський, закінчив морехідні класи у Херсоні, оклад 600 руб., син чиновника, росіянин, православний» [3, арк. 13].

Навчальний заклад морського профілю постійно потребував оновлення матеріально-технічного забезпечення навчального процесу. У ході розвідок увагу привернув лист на ім'я завідувача Херсонськими морехідними класами: «Контора Добровільного флоту в Одесі має честь інформувати Вас, милостивий государ, що на складах цього флоту в Одесі накопичилося багато морехідних карт

усього світу, а також лоцій, при чому багато з них, будучи старих видань, майже ніколи не були використані. Якщо для ввірених Вам класів будуть потрібні лоції і карти, то контора Добровільного флоту може надати Вам їх безкоштовно, як що Ви уповноважите довірену особу в Одесі отримати їх. Помічник інспектора» [5, арк. 19]. Керівництво Херсонських морехідних класів дбало і про загальний розвиток своїх вихованців. Із цією метою закуповувалася художня література. Правда, під час придбання для бібліотеки морехідних класів іноді виникали непорозуміння. Так, в копії листа начальника училища читаємо: «15.01.1886 р. № 2. Пан Достоевський. Бажаючи придбати твори, які Ви видасте, я 9 грудня 1885 року надіслав на Ваше ім'я 15 рублів; так як на даний момент книги не отримані, тому милостиво прошу Вас повідомити мене про отримання грошей і прискорити пересилку книг» [3, арк. 4]. Очевидно, відомий письменник, маючи проблеми із власними борговими зобов'язаннями (програти в казино), не дуже переймався доставкою своїх творів передплатникам.

Не менш складним було питання стосовно форменого одягу курсантів. «26 січня 1885 р. Завідувачу Херсонськими морехідними класами. Опікун Одеського навчального округу дізнався із донесення за №289, датованого 10.12.1885 р., від Окружного інспектора Соловйова, що під час відвідування ним Херсонських морехідних класів помічено, що багато з учнів були вдягнені у форму дуже схожу на форму учнів реальних училищ. Наказом від 10 січня за №196 заборонено учням морехідних класів носити форму, призначену учням реальних училищ. Інспектор народних училищ Платон Голубев» [3, арк. 5]. Тому начальник училища змушений був відреагувати на приписи вищих інстанцій. «Інспектору народних училищ Херсонського району. 29.01.1886 №7. Унаслідок Вашого припису від 26 січня цього року за №103 маю честь повідомити, що учні Херсонського морехідного училища носили форму матросів військового флоту, яку носять і в товаристві пароплавства та торгівлі, що схожа на форму реальних училищ, але на даний момент, за розпорядженням пана начальника губернії, заборонено їм носити таку форму, що і виконано» [3, арк. 10].

До певної міри скоординувати діяльність новостворених професійних навчальних закладів морського профілю, а також надати їм методичну допомогу було покликане Імператорське товариство сприяння російському торговельному мореплавству. В одному із листів, що надійшли від товариства на адресу начальника морехідних класів читаємо: «Москва 15.02.1886 р. № 74. Милостивий государ. Правління товариства згідно своєму рішенню від 6 лютого має за честь покірно просити Вас, милостивий государ, надіслати у Правління не пізніше 15 березня цього року по одному примірнику бланків дипломів тих, хто в останній час склав іспити на штурмана і шкіпера каботажного і далекого плавання, прописавши в цьому (надрукованому) екземплярі для наочності копію з одного із дійсно виданих дипломів. Голова князь Д. Долгоруков» [3, арк. 30].

Однією із найбільших проблем керівництва і викладацького складу училища була організація практик (гребля на шлюпках, практика на суднах тощо). Нами виявлені фінансові документи, де йдеться про грошову винагороду боцману і виділення коштів на поїздки в Миколаїв учнів училища для греблі на шлюпках [6, арк. 13]. Так як училище не мало власного судна для проведення морехідної практики, то начальник змушений був домовлятися про таку практику на суднах Доброфлоту Морського відомства з колегами з одеського училища. Збереглося листування між керівниками двох навчальних закладів. Зокрема, в Херсон було надіслано «Правила щодо допуску на навчальне судно Одеського училища торгового мореплавства «Велика княжна Марія Миколаївна» осіб, що потребують практичних навичок морської справи». «Милостивий государ Маю за честь направити 5 екземплярів правил прийому на навчальне судно «Велика княжна Марія Миколаївна» для осіб, що потребують практичного плавання з метою вивчення морської справи. У випадку необхідності на вашу вимогу можуть бути надіслані додаткові екземпляри» [3, арк. 21]. Більшість із тих хто закінчив морехідні класи, плавали на суднах Російського товариства пароплавства і торгівлі, приватних пасажирських і вантажних суднах, буксирах і землечерпалках, вітрильних суднах, побудованих олешківськими уміль-

цями [9, арк. 88-83]. Клас працював за програмою підготовки до екзаменів на звання штурмана малого плавання на вітрильних суднах. Вступники повинні були надати довідки про соціальний склад і національну приналежність, закінчення народної школи (навички письма і вміння читати), про плавальний ценз, щеплення від віспи [8, с. 22-31].

У морехідному класі щорічно навчалось до 50 учнів. У період російсько-японської війни і Першої світової призвані на військову службу ставали офіцерами морського флоту. В клопотанні про зарахування синів до школи батьки писали: «Бажаю дати сину Семену спеціальну морську освіту для служби на суднах торговельного флоту, маю за честь просити опікунський комітет про допуск до вступних екзаменів... при цьому додаю метричну виписку, посвідчення про плавання за №1698, свідоцтво про щеплення від віспи №493. Харитина Чуб, за неї неписьменну і за її особистим проханням підписався Григорій Чуб. Олешки 20 жовтня 1905 р.» [9, арк. 24-25].

Отже, весь процес становлення Херсонської професійної морської школи можна умовно розділити на декілька етапів. Поетапне реформування було складовою загального процесу соціально-економічних перетворень. Фахівці підготовлені освітніми закладами Херсонщини користувалися широким попитом і в інших регіонах Російської імперії.

На підставі вивчених і проаналізованих матеріалів архівних фондів, опублікованих документів, періодики, мемуарної літератури і публіцистики було зроблено наступні висновки: проведене дослідження становлення і розвитку морської освіти на Херсонщині показало, що процес формування систем підготовки фахівців у другій половині ХІХ – на початку 1920-х років у повній мірі відповідав тим змінам, які відбувалися на загальнодержавному рівні. Відображаючи ключові тенденції і закономірності розвитку системи морської освіти, сфера професійної підготовки в містах разом із тим знаходилася в певній залежності від рівня модернізаційних процесів, стану культури, матеріального виробництва і місцевих традицій та запитів, що впливало на її поступ. Однією з ключових ланок професійної освіти Херсонщини стало Херсонське училище торговельного мореплавства. За короткий термін було зміцнено

матеріальну базу, укомплектовано досвідченим викладацьким складом, підготовлено моряків-професіоналів високого гатунку. Такі морські школи стали фундаментом для становлення подальшої морської освіти на Херсонщині.

Сучасна професійна освіта переживає важкі часи, пов'язані зі зміною соціально-економічних відносин, які спричинили закриття підприємств, сприяє негараздам й існуюча в державі система фінансування навчальних закладів. Тут можна було би скористатися

досвідом другої половини XIX – початку XX століття, коли коштами, що виділялися на утримання училищ, розпоряджалася не адміністрація, а опікунські комітети. Заслуговує на впровадження й апробована часом система підтримки учнів (курсантів) із числа малозабезпечених верств населення.

Перспектива подальших досліджень вбачається в аналізі можливостей урахування існуючого досвіду в контексті розвитку сучасної морської освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДАХО Ф. 212 Херсонське морехідне училище далекого плавання, оп. 1, 237 спр. (1872-1919 pp.)
2. Спр. 2. Списки поступаючих учнів (1872-1878 pp.), 42 арк.
3. Спр. 14. Звіт про діяльність морехідних класів (1886 p.), 46 арк.
4. Спр. 31. Протоколи правління товариства сприяння російському торговельному флоту (1894 p.), 26 арк.
5. Спр. 32. Положення про Другий з'їзд російських діячів технічної і професійної освіти в Росії. Звіт про навчальну діяльність і списки службовців морехідних класів (1894-1895 pp.), 89 арк.
6. Спр. 105. Квитанції Херсонського казначейства (1904 p.), 48 арк.
7. ДАХО Ф. 213 Олешківська морехідна школа (1904-1923 pp.), оп. 1, 79 спр.
8. Спр. 1. Накази головного управління торговельного мореплавства і портів (1904-1905 pp.), 193 арк.
9. Спр. 2. Протоколи, відомості, звіти і листування (1904-1905 pp.), 171 арк.
10. Вейнберг А. Несколько слов о Херсонском училище торгового мореплавания / А. Вейнберг // Морской сборник. – 1857. – № 6. – С. 296-304.
11. Виноградов В. Торгово-мореходное образование в России / В. Виноградов. – СПб.: Б.и., 1912. – 278 с.
12. Золотарёв С.Л. Хроника профессионального образования / С.Л. Золотарев // Русская школа. – 1908. – № 14. – С. 45-51.
13. Максин И. Очерк развития промышленного образования в России (1888-1908 гг.) / И. Максин. – СПб.: Б.и., 1909. – 239 с.
14. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) / С. Огородников // Морской сборник. – 1900. – № 12. – С. 87-105.
15. Турченко Ф.Г. Південь України напередодні Першої світової війни / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – Вип. XVII. – С. 7-47.

Nahrybelny Ya.,

Kherson State Marine Academy

TRAINING OF PROFESSIONALS FOR TRADING FLEET IN THE KHERSON REGION IN THE SECOND PART OF XIX – AT THE BEGINNING OF XX

The article has analyzed the problem of the foundation and development of professional marine education system in the Kherson region. In the second part of XIX century – at the beginning of 1920s years it had been cleared up the position of scientific working out of the analyzed problem in the historical science. The material of the article represents historical discourse of marine education in Kherson area at the end of XIX century, the specifics of training specialists for fleet is investigated in historical plane, just during the period of foundation of marine education – at the end of XIX century. Attention is paid to the factors which influence the formation of a future specialist of marine branch. Means of moral, esthetical, physical, cultural, religious development of sailors are investigated.

Formation of the personality of marine branch specialist is determined by a number of factors which influence this process. One of them is training at marine educational institutions. For deeper understanding of its peculiarities the specifics of fleet specialists training should be found out in historical plane during the period of foundation of marine education, at the end of XIX century.

The aim of the article is to investigate the formation of marine education in Kherson area in the context of formation of future sailor's personality. The article points out that much attention of pedagogical council and tutorial committee was paid to educational work and broadening of the students' outlook.

It should be mentioned that absence of integrity and complex work on the question under discussion and also presence of the whole number of unsolved questions which are to be discussed, testify the necessity of further studying and generalization of the outlined question.

Separate attention is given to the source base of investigation with the help of which the image of marine education is reflected in the Kherson region.

Key words: *marine professional education, source base, archival collections, regional problems of marine education, marine education, sailor's personality, students' outlook, integrity*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.*

© Нагрибельний Я. А., 2016

Дата надходження статті до редколегії 16.09.2016